

Napraforgók, médiumváltások (részletek) Átváltozások, médiumváltások

Dolgozatom a művészi megjelenítés olyan eseteit vizsgálja, melyek során a különböző médiumok, főként a napraforgó, valamint az egymástól eltérő eszközök, illetve közvetítő közegek sajátos módon használják föl, jelenítik meg tárgyukat, s válnak üzenethordozóvá.

Ugyanaz a természeti jelenség: tájkép, vihar, földrengés stb. másként jelenik meg a festő vásznán, a filmes és a fotóművész alkotásában, valamint a költő és a prózaíró leírásában. Sőt, ugyanaz a művészeti ág – fejlődésének más-más fokán, azaz fejlődésének, változásának egy-egy szakaszában – másként és megint másként láttatja a tárgyául választott azonos motívumot. Nyilvánvaló, hogy William Blake napraforgójától, akárcsak Juhász Gyuláétól, jelentősen eltér az Allen Ginsberg által körvonalazott virág.

A virág „használatá” korokon át

A virág kezdettől fogva nélkülözhetetlen és hatásos kelléke volt a művészek – rajzolók, festők, költők – eszköztárának. Azt azért mégsem mondhatjuk, hogy már az ősembert is foglalkoztatta a növényi ékesség megőrkítése, hiszen a primitív korszakok „művészi” ábrázolásában még nem volt helye az öncélú díszítőelemeknek. A barlangrajzok és -festmények még nem tekinthetők mai értelemben vett műalkotásoknak. Azoknak az volt a rendeltetésük, hogy kiegészítsék a félelmetes természeti erőkkel, állatokkal szembeszálló, harcoló ősember fegyverzetét. A küzdelem megvívása a falakon történő ábrázolással kezdődött.

Talán tizenötezer esztendő is eltelt, mire a civilizálódó emberiség olyannyira úrrá lett a természetén, hogy az állat és ember viaskodása mellett már az ornamentumot is művébe lophatta a régi idők piktora. A művészet új, fontos ismérve jelenik meg ekkor: a gyönyörködtetés.

A Tutankhamon négyezer-ötszáz évvel ezelőtti sírjában talált festményen látható Aton napisten, amint napraforgószerű égi aranygolyóként szórja sugarát. Időszámításunk előtt 1400-ban egy thébai sír falfestménye fákat, tavat és halakat ábrázol. Az időszámításunk előtti hetedik századból eredő görög vázákon már növényi indák fogják keretbe az emberfigurákat. Ugyanakkor már elterjedtek a görög oszlopfők növényi díszítőelemei. A maiakhoz hasonlatos első virágábrázolások és tájképek az időszámításunk előtti első századtól a római falfestményeken jelentek meg.

A virág a növény ivaros szaporodás céljára módosult hajtása, amelynek többnyire feltűnő alakja, színe és illata van. Szépsége rendszerint csodálatot vált ki a szemlélőből. Az idők folyamán az emberek bizonyos fogalmakat kapcsoltak az egyes virágfajtákhoz, ami által azok különféle üzenetek közvetítésére is alkalmassá váltak. Így alakult ki a célzást, sejtetést tartalmazó virágnyelv, amely a tolvajnyelvhez mint rejtjelezett kifejezőmóddhoz is hasonlítható. (Keleti háremhölgyek virágok küldésével tartották fenn titkos kapcsolatukat a szeretőikkel.) Számptalan virág többet jelent a

nevénél; ez a jelentéstöbblet a költészeti allegóriát és szimbólumot eredményezi. A beavatottak ismerik a vörös rózsza, a sárga liliom vagy éppen a kék nefelejcs jelentését. „Az allegorizálásnak, szimbólumgyártásnak melegágya volt a középkor: egy olyan világképben, amelyben minden lelkes és lelketlen lény Krisztusra vonatkoztatható, elmúlt vagy eljövendő életének valami módon része, ott az értelmezések egymást születték, olykor egymásnak ellentmondó jelentésekkel. Minden rózsafajhoz más-más asszociációt kapcsoltak: a vörösek utaltak Krisztus sebeire; a sárga rózsák a Mágusok jelei voltak, mivel ők aranyrózsát ajándékoztak Jézusnak; a fehér rózsza Mária szüziességét és tisztaságát jelképezte. (...) A lángoló érzékiséget, a vért, a testiséget a középkori ember számára megtestesítő vörös rózsza mellett a fehér rózsza jelképezi a megtisztultságot; az eredendő tisztaságot, szüziességet pedig a fehér liliom hordozta.”⁷⁴

A régi magyar versek között ismeretes volt a virágének. Költészetünkben ez szerelmi-erotikus témájú lírai dalt jelentett. A rózsám, violám, gyöngvirágom... a szeretett kedvest szimbolizálta.

A virágmotívumot az értékes és megbecsült, nemes művészeti ágak mellett az alkalmazott művészetek és az iparművészet is előszeretettel használja (hímzés, gobelin, népi bútorfestészet stb.) Az építészeti szecesszió különösképpen kedveli a növényi ornamentikát.

A napraforgóról

A sok-sok különös növény, elbűvölő virág közül a figyelmem most egy közismert és népszerű, monumentális virágsodára, a napraforgóra, illetve annak alakváltozataira irányul.

Mielőtt az írók és a festők a maguk eszközeivel megragadták volna, Amerika őslakói már jóval korábban imádozták napistenük szimbólumaként tisztelték. Az indiánok olajban gazdag magvaiért már háromezer éve termesztették a Közép-Amerikában még ma is sokhelyütt vadon élő napraforgót. A régi Mexikóban a napisten azték papnői napraforgó-koronát kaptak, melyet mindenhová magukkal vittek, az arany ékszereiket pedig napraforgó-motívumok díszítették. Miután a spanyol hódítók a tizenhatodik század elején visszatérve Európába magukkal hozták a magjait, a napraforgó világszerte elterjedt.

Egykor, mivel állandóan követi a Nap útját, az állhatatosság és a tisztelet szimbólumának tartották e növényt, míg a keresztények ugyanezért a vallásos engedelmességet látták benne. Sokak szerint viszont ez a magasra törő növény a dölyfösséget, önteltséget jelképezi. „Virága az ókori kultúrákban az imádat, negatív értelemben pedig a szolgáló követés szimbóluma volt. Tányérján a magvak logaritmikus spirálokba rendeződve követik egymást, így világmodellt is jelképezett. (...) A napraforgó a Nap felé forduló »változékonysága« miatt a megbízhatatlanságot és a mulandó javakat is jelképezte egykoron.”⁷⁵

⁷⁴ Szepes Erika: *Rózsza és napraforgó*. In <http://vfek.vfmk.hu/00000023/02.html>

⁷⁵ *Fűben-fában őstudás – A napraforgó* (2006. június 14.). In <http://www.nepujasg.net/templates/?a=1528&template=print-article.htm>

A napraforgó „szimbolizálja az égő szerelmet, a hűséget, az életerőt és a létezés forrását, az alázatot, a hűséges jegyest, az áhítatot. E szimbolikus jelentések magyarázata rendkívül egyszerű: mindig megmozgatta az emberek fantáziáját a Nap felé fordulása, útjának követése. Az ókori Görögországban és Rómában hasonló jelentésű növény a gólyahír, sárga színe és napkövetése avatja különlegessé. Neve a görögországban: héliotroposz, a mi napraforgó szavunk tökéletes megfelelője. Hozzá fűződik Klütié nimfa mítosza. Ovidius elbeszélése szerint Klütié nimfa beleszeretett a Napisten Apollónba, de forrósága miatt nem tudta megközelíteni, csak állandóan feléje fordult, míg napraforgó (héliotrop) virággá vált.”⁷⁶

A napraforgó a művészetekben

Anthony van Dyck (1599-1641) flamand festő önarcképén a napraforgó megidézi a virág közismert jelentését, a keresztény jámborság szimbólumát; a hűség attribútumát, a lojalitás kifejezését, hódolva I. Károlynak, patrónusának; valamint jelképezi a művész alázatát, amellyel elismeri, hogy a „művésznek modellként csak a természetet szabad utánoznia.”⁷⁷

William Blake (1757–1827) Ó, napraforgó című versében a tárgyalt növény az ember szimbóluma, aki teste által a földhöz kötött, de lelke mindig fölfelé, a fény forrása felé törekszik.

Antidepresszáns?

„1888 augusztusában Vincent Van Gogh Arles-ből levelet írt barátjának, Émile Bernard-nak, melyben értesíti, hogy házfalait sárgára festette, a házat ezentúl

⁷⁶ Szepes Erika: *Rózsa és napraforgó*. In <http://vfk.vfmk.hu/00000023/02.html>

⁷⁷ Uo.

Sárga Háznak nevezi, a benne lévő műtermét napraforgókkal akarja telefesteni.”⁷⁸ Vonzalmát a napraforgó iránt főként a nap imádatával magyarázzák, ennek oka lehetett egyre súlyosbodó depressziója, amely elől a fény és a meleg felé fordult, vagy menekült. Depresszióján talán segített volna, ha festő kollégái hozzáköltöznek és együttdolgoznak vele.

Gauguin el is ment, sőt megörökítette barátját, amint az napraforgókat fest, de Vincent van Gogh egy örült pillanatában késsel támadt rá, így Gauguin elmenekült.

„Pszichoanalitikus elemzői azt is feltételezik, hogy a napraforgót önarcképének tekintette, így amikor megfestette a Két levágott napraforgó-t, még Párizsban, 1887 augusztusában, a nyár végén, ezzel egyszerre kívánta megjövendölni a nap rövidülését, a napraforgó halálát, a tél eljövetelét és főként saját halálát, amelynek színe mágikus köze volt ehhez a fény-sötét szimbolikához.”⁷⁹ Ezen túlmenően a virággal való kapcsolatának másik forrásának bizonyult az úgynevezett imitatio Christi felfogás, amely szerint „a napraforgó Krisztus követésének inkarnációja volt.”⁸⁰

„Művészi tevékenysége óta a napraforgót nem említhetjük Van Gogh neve nélkül, nem feledhetjük gögös-birtokló szavait: „A napraforgó valamiképpen teljesen az enyém.” Temetésére pszichiáter barátja napraforgót vitt, Émile Bernard a temetés után elment a Sárga Háza, és így számolt be a látványról: „Az utolsó vásznai függtek a falakon, melyek mintegy aranysárga dicsfényvel vették körül festőjüket... Azért volt a sárga a kedvenc színe, mert a fény szimbóluma, amelyről azt álmodta, hogy megtalálja mind a szívében, mind munkáiban.”⁸¹

⁷⁸ Szepes Erika: *Rózsa és napraforgó*. In <http://vfk.vfmk.hu/00000023/02.html>

⁷⁹ Szepes Erika: *Rózsa és napraforgó*. In <http://vfk.vfmk.hu/00000023/02.html>

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Szepes Erika: *Rózsa és napraforgó*. In <http://vfk.vfmk.hu/00000023/02.html>

A pipacstól a tányérrózsáig

*Pipacsot éget a kövér határra
A lángoló magyar nyár tűzvarázsa.*

Így ír Juhász Gyula (1883–1937) Magyar nyár 1918 című versében: a lángoló vörös tüzén túl, a türkiz égbolt és a mezők szökesége mellett megannyi színnel találkozhat az olvasó, míg nem eljut a sárga mindenféle árnyalatáig, a szalmáig és a napraforgóig. Mielőtt Juhász Gyula „napraforgós” költeményét vennénk szemügyre, érdemes pillantást vetni a költő 1934-ben keletkezett Önarckép című versére, amely a Vincent van Gogh levele testvérehez... alcímet viseli:

*Oly szépen indult minden, drága testvér,
Emlékszel a kis Vincentre, aki
Az Isten egész kertjét le akarta
Festeni. Olyan égő színeket
És fényeket látott, hogy Tizián
Elbűjhatott volna mellette...
(...)
A legcsodálatosabb fényeket*

*Akartam festeni, és elborult
Egész világom...
(...)
Elszenvedem az életet. Csak azt mind
Sajnálom, amit megfesthettem volna:
A képeket. Egy egész végtelent!⁸²*

Ezekben a sorokban egyaránt benne van a megidézett festő és a későbbi kor magyar költőjének kudarcos élete. A szavak, képek, színek látszatra véletlen, szeszélyes egymás mellé állítása egyazon hangulatot, érzést sugall: a költő és festő monoton bánatát, feloldhatatlan szomorúságát. Amikor tehát nyolc évvel korábban a költő a kertmélyi elárvult napraforgót készült megverselni, minden bizonnyal gondolhatott a tébolyba zuhant festő lélekmentőnek vélt, sárga lángolású virágaira.

Juhász Gyula megannyi tájverse – mint a legtöbb költőé – csak ürügy a vallomásra. A természeti szépséget gyakran állítja párhuzamba a szemlélődő poéta lelki borújával. Minél nagyobb a kinti fény, s tobzódnak a színek, annál feltűnőbb a benső világ borongó homálya. Íme a rövid vers:

VIDÉKI NAPRAFORGÓ

*Öreg kert mélyén láttam őt
Tikkasztó nyár fülledt delén.
A vén kert mindig naptalan,
S ő csöndesen csak várt szegény.*

*Várta az istent, a napot,
Felé fordulni úgy akart,
De hasztalan. Magányosan
És mindig naptalan maradt.*

*Így néztem őt testvér gyanánt
Fájdalmasan, vén kert előtt.
Vén kert előtt fájdalmasan,
Magányosan úgy néztem őt...⁸³*

A költői szubjektum magányérzete már fiatalkori verseiben is gyakran megjelenik. Magányverseinek motívumai között rendszerint ott áll a tájversben szimbolikussá növesztett tárgy vagy növény: például egy mozdulatlan tiszai hajó az éjszakában, vagy a naptalan kert mélyén a jobb sorsra érdemes napraforgó.

Az egyén mindig is szenvedett a vidékiségebe rekedt sorstól, gondoljunk csak Janus Pannonius nem egy panaszversére. Persze a kimondott, leírt, költeménybe oldott

⁸² Juhász Gyula: *Önarckép. Vincent van Gogh levele testvéréhez Elveszett.* In <http://mek.oszk.hu/00700/00709/html/vs192933.htm#41> (é. n.)

⁸³ Juhász Gyula: *Vidéki napraforgó.* In <http://mek.oszk.hu/00700/00709/html/vs192728.htm#17> (é. n.)

zokszó már lázadást és kiütkeresést jelent: Juhász Gyula is védekezett, és igyekezett mentes maradni a provincializmustól. „Érdekes, hogy mikor már Szegeden megnyugvást talált, akkor erősödött meg lelkében a vidékiség problematikája. Föltehetően ekkor volt már annyi tapasztalati anyaga és szembeszegülési bátorsága, hogy levonja a következtetéseket. Bármennyire harcos is ő helyi ügyekben, innen nem tud beleszólni az ország dolgába, a történelem, mintegy lenézve őt, siet el mellette. Bizony, rosszul helyezkedett, az árnyékban nincs mód növekedésre, fejlődésre, a költő helyzete immár reménytelen; mindig naptalan marad. Juhász Gyula érzés- és gondolatvilágában nincs Budapest-ellenesség, nem keríti hatalmába a bűnös várost hangoztató propaganda. Tisztában van az urbanizálódás jelentőségével, szükségszerűségével, de nem isteníti a nagyváros lehetőségeit, s főleg nem ítél külsőségek alapján, hanem a belső értékekhez ragaszkodik.”⁸⁴

Van Gogh-ban és Juhász Gyulában közös a napraforgó iránti elfogult hit és elvárás, a növény pusztja jelenléte, látványa is derűvel tölt el, talán még ki is emel a levertség gödréből. Ugyanez állapítható meg Allen Ginsbergről is.

A ginsbergi napraforgó

Ginsberg verseinek előszavában elmondja, hogy a szutra sorait húsz perc alatt körmölte le, méghozzá barátja, Kerouac jelenlétében. „... a fogalmazás ideje 20 perc, én ülök az asztalnál, körmölök, Kerouac az ajtót támasztja, és várja, mikor leszek már készen, hogy mehessünk végre valamerre, buliba...”⁸⁵

Ódai szárnyalású prédikációját a szutra műfajába sorolta be a szerző, mely nem más, mint szanszkrit nyelvű, tanító jellegű, vallásfilozófiai írás.

„Vörös ég tükrözte a folyó vizén az olajfoltokat, nap bukott Frisco végső hegyormaira, sem hal az áradatban, sem remete a dombok közt, csak mi magunk csipás szeműek és másnaposak mint a folyópart vén csavargói, fáradt rókafővel.”⁸⁶ A „beat tanköltemény” bevezetésében Ginsberg rokonlelkű társa, az ugyanolyan „beat”, azaz levert, szomorú Kerouac jelenik meg. „Föl-alá jártam a pléhkonzerv banánkikötő rakpartjain és a Dél-Csendes-Óceáni mozdonyának roppant árnyékában ültem hogy onnan nézzem a kockaház dombok fölött lenyugvó napot és sírjak. Jack Kerouac ült mellettem egy kidőlt rozsdás vascőveken, a társam, egyet gondolt a lelkünk, zordan és csüggedten és szomorú-szeműn, a gépfák bütykös acélgyökereivel bekerítve.”⁸⁷ A másnaposság, számkivetettség, szeretet élményében osztozó lélektárs, Jack Kerouac észrevette és figyelmébe ajánlotta a Napraforgót, amely ettől kezdve a ginsbergi költői én meditációjának tárgya lett: „Nézd csak a Napraforgót, mondta, egy halott és szürke árny támaszkodott az égnek, embernyi árnyék, ültében aszalódott egy halom ősi fűreszpor tetején elbűvölve rohantam oda – első napraforgóm volt ez, Blake emléke – látomásaim – Harlem és a keleti folyók poklai, csörömpölő hidak, Joe Zsíros Kenyerei, döglött babakocsik, lekopott futójú fekete autógumik a soha újra nem futózásban elfelejtve, a folyópart költeménye, kotonok és fazekak, és az acél kések egy

⁸⁴ Borbély Sándor 1983. *Juhász Gyula*. Budapest, Gondolat Kiadó, 260.

⁸⁵ Sükösd Mihály 1982. *Üvöltés*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 308.

⁸⁶ Allen Ginsberg: *Napraforgó szutra*.

In <http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/amidrama/ginsberg.htm> (é. n.)

⁸⁷ Uo.

cseppet sem rozsdamentesek, csak a nyirkos mocsok és a borotvaéles műanyagok vonulnak be a múltba – és a szürke Napraforgó a lenyugvó nappal szemben siváran recsegve és porosan ingadozott a korommal a köddel és hajdani mozdonyok füstjével a szemében megtörtén lekonyuló vizenyős tövis-pártája rozszant korona volt, tányérjából a magok kihulltak, a fényes levegő fogait gyorsan hullató szája, szőrös fején a sugarak bélyege akár egy megaszalt drót pókháló, levél-karokat meresztett a szára, fűrészpör gyökerei integettek, fekete kacsairól gipsz-morzsa esőzött, döglött légy a fülében, Szentségtelen rozoga vén vacak voltál, napraforgóm Ó én lelkem, szerettelek téged!”⁸⁸ A valóságban is Kerouac keltette fel Ginsberg érdeklődését a buddhizmus iránt, valamint költőként legtöbbet neki köszönhetett. A termékeny, felszabadító erejű hatás ugyanakkor kölcsönösen is megnyilvánult. William Blake emléke és látomásai mellett Ginsberg sokat emlegetett misztikus Blake hallucinációs látomása rejlik, s azt az Ó, napraforgó szólítja meg. Ginsberg a Nirvánához hasonlította ezt az élményt, és költői elhivatottságát is ehhez a „megvilágosodáshoz” kapcsolta. A vers másik centrális metaforája a hajdani erőt, dinamikusságot idéző mozdony, amely a versindítás San Franciscó-i kikötőleírásában még reális valóságélem, akárcsak a halott napraforgó. Az öregedést, elmúlást, szennyet, undort idéző embermozdonyok, embergépek, gépemberek, a gépek bőrének képei, mint „autók belei és belsőségei”,⁸⁹ „talicskák vaginái”⁹⁰ préselődnek a költői képzelet „múmia”⁹¹ gyökereibe, megfojtva ezzel az aranykoronájú napraforgó-létezését. A hajdani teljes Élet reményét és a jelenlegi tehetetlenség kettősségét hordozó mozdony és a beteg napraforgó képe egybefonódik a torz tudatban.

A Ginsberg-szöveg művelődéstörténeti kontextusába sorolható Blake versei mellett Vincent van Gogh napraforgó-festményeinek emléke. „Van Gogh 1883-ban írta „saját sorsát és a korát”, együttesen vizsgálva, hogy a hanyatló mai társadalom olykor nagy, komor árnyként rajzolódik ki a szemünk előtt, ha egy eljövendő megújulás fényébe tekintve szemléljük.”⁹² Mindhármukat a lelkesülés, a részvétel, a lázas alkotás jellemezte, ugyanakkor megnyilvánul a társadalmi konvenciók elvetése és az otthontalanság a korukat jellemző társadalomban. Van Gogh napraforgó-sorozatát aranyárga sugárzás jellemzi, s „a megszenségtelenítő civilizáció ellenére a napnyugta fényében és a költő Ginsberg kigyuló képzeletében »mégis« tündökölni kezd a ginsbergi Napraforgó”.⁹³ Figyelmeztetve a virágot saját identitására, arra, hogy „soha nem voltál mozdony, Napraforgó, Napraforgó voltál!”⁹⁴ Némi iróniával a szubjektum önmagához intéz szózatot, prédikációt. A „csontváznehéz napraforgó”⁹⁵ médiumi csírájában ott rejlik a hibátlanul gyönyörű és teljes Napraforgó-létezés, a

⁸⁸ Allen Ginsberg: *Napraforgó szutra*.

In <http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/amidrama/ginsberg.htm> (é. n.)

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

⁹² Dömény Katalin: *Allen Ginsberg élete és munkássága, műveinek elemzése*.

In <http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/amidrama/ginsberg.htm> (é. n.)

⁹³ Uo.

⁹⁴ Allen Ginsberg: *Napraforgó szutra*.

In <http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/amidrama/ginsberg.htm> (é. n.)

⁹⁵ Uo.

Buddha-természet. Kitérül a MOST mint az örökkévalóság ablaka. Ráébredve szabadságára, a bezárult létből kitorve a költői én is médiummá válik, és prédikációt közvetít saját lelkéhez, sőt mindenkiéhez, aki figyel rá, aki meghallgatja, kinek „fülei vannak hozzá”: „Mi nem a mi korom bőrünk vagyunk, mi nem vagyunk rettentő rideg poros kioltott képzeletű mozdonyok, mi mindannyian szépséges arany napraforgók vagyunk belül, áldottak vagyunk mi a mi magvainkban és testi beteljesülésünk aranszűrű meztelenségében mely örült fekete estélyi napraforgók alakját ölti napnyugtakor, hogy leselkedve lássuk az örült mozdonyárny folyópart alkonya Frisco dombos pléhkonzerv estéjén végigült látomást.”⁹⁶

Szépirodalom

1. Blake, William: Ó, napraforgó.
2. In <http://mek.oszk.hu/00300/00332/00332.htm#48> (é. n.)
3. Ginsberg, Allen: Napraforgó szutra.
4. In <http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/amidrama/ginsberg.htm> (é. n.)
5. Juhász Gyula: Vidéki napraforgó.
6. In <http://mek.oszk.hu/00700/00709/html/vs192728.htm#17> (é. n.)
7. Juhász Gyula: Magyar nyár 1918.
8. In <http://www.mek.oszk.hu/00700/00709/html/vs191802.htm#23> (é. n.)
9. Juhász Gyula: Ónarckép. Vincent van Gogh levele testvéréhez Elveszett.
10. In <http://mek.oszk.hu/00700/00709/html/vs192933.htm#41> (é. n.)

Irodalom

1. Bárdos–Szabó–Vasy 1996. Irodalmi fogalmak kisszótára. Budapest, Korona Kiadó.
2. Borbély Sándor 1983. Juhász Gyula. Budapest, Gondolat Kiadó.
3. Dömény Katalin : Allen Ginsberg élete és munkássága, műveinek elemzése.
4. In <http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/amidrama/ginsberg.htm> (é. n.)
5. Gombrich, E. H. 1983. A művészet története. Budapest, Gondolat Kiadó.
6. Veresné Deák Éva–Csorba Géza (ford.) [1974]. A modern festészet lexikona. Budapest, Corvina Kiadó.
7. Fűben-fában őstudás – A napraforgó (2006. június 14). In <http://www.nepujsg.net/templates/?a=1528&template=print-article.htm> (é. n.)
8. Sükösd Mihály 1982. Űvöltés. Budapest, Európa Könyvkiadó.
9. Szepes Erika: Rózsa és napraforgó. In <http://vfek.vfmk.hu/00000023/02.html>
10. Terebess konyhakert. In <http://www.terebess.hu/tiszaorveny/zoldseg/napraforgo.html> (é. n.)
11. Zerkowitz Judit: Blake: Ó, napraforgó és Ginsberg: Napraforgó szutra útirányainak elemzése az angol nyelvészeti stilisztika eszközeivel. In http://stateofenglish.elte.hu/index_files/Page914.htm (é. n.)

⁹⁶ Uo.